

Památková ochrana lidových staveb – situace v Pardubickém kraji

Jiří Švec

Klíčová slova: Pardubický kraj, lidová architektura, památková péče, památková hodnota

Památková ochrana lidových staveb

Institucionalizovaná památková ochrana lidových staveb z hlediska zákonných opatření se rozvinula až na základě prvního památkového zákona č. 22/1958 Sb., o kulturních památkách, který právně kodifikoval památkovou péči. Zákon umožnil ochranu památek lidové architektury formou zápisu do Státního seznamu kulturních památek (dnes Ústřední seznam kulturních památek). Vyhlášení prvního památkového zákona ale předcházelo 80 let studia a dokumentace lidové architektury, za jejichž počátek můžeme s trochou zjednodušení považovat svolání výtvarného odboru Umělecké besedy z roku 1880 o významu lidových staveb a potřebě zachraňovat *památky lidového slohu*. Bádání však mnohem více než objektivní pohled tehdy ovlivňovala romantická idealizace venkova založená navíc na národnostním pojetí. Částečný odklon od těchto zkreslujících tendencí přinesla Národopisná výstava československá v Praze v roce 1895 se svým *pavilonem* Česká dědina, tvořeným kopiemi či složenými kompozicemi 28 venkovských usedlostí. Již tehdy však upozornil Jan Jakubec v celkovém kritickém zhodnocení výstavy na nebezpečí konzervativního hodnocení významu lidové architektury, soustřeďujícího se jen na sledování zanikajících staveb, které jsou navíc vytrhovány z širších souvislostí a sociálních vztahů.¹

První pozemková reforma, která proběhla po vzniku Československa, v podstatě dokončila rozpad staré sociální struktury vesnice a jejího stavebního fondu. Nadále však zůstal živý pocit stavovské hrdosti a silný vztah k půdě, ne nepodobný době, kdy radikální přestavba venkova začala v období po zrušení poddanství v polovině 19. století. Ve 20. letech také vznikl spor o způsob zachrany lidových staveb oscilující mezi dvěma póly, a sice zachováním památek *in situ*, nebo přenesením objektů do muzeí v přírodě. Je nutno říci, že již tehdy to byl spor mezi památkáři a muzejníky. Je třeba si uvědomit, že vytržení staveb z jejich původního prostředí znamená zánik celé řady hodnot, naproti tomu v některých případech je přenesení objektu na jiné místo jediným možným způsobem jeho zachrany i přes nezbytné nahrazování některých částí kopiemi.

V pohraničí stálo ve 40. letech 20. století dosud velké množství lidových staveb. Odsun německého obyvatelstva však znamenal násilné přerušování mnohasetleté kontinuity, neboť se sem přistěhovaly osoby bez jakékoliv hlubší vazby k regionálním kulturním specifikům a způsobům jejich utváření, stejně jako bez vztahu k danému prostředí. Mnoho lidových staveb v pohraničních oblastech tak zůstalo neobydleno. Důsledky tohoto radikálního kroku můžeme dodnes pozorovat ve všech vesnicích bývalého německého kulturního prostoru v českých zemích. Zánik tradiční struktury venkova, včetně mnoha nenahraditelných hodnot v oblasti lidového stavitelství, pak dále akcelerovalo centrální řízení společnosti s násilným a velmi rychlým přechodem od individuálního hospodaření ke kolektivnímu, což ve výsledku znamenalo, jak zánik historické podoby extravilánu a pluzžiny, tak narušení ekologické rovnováhy sídel. Definitivní rozklad tradiční struktury venkova pak přinesla likvidace nejprogresivnější vrstvy vesnického obyvatelstva, která byla příčinou přerušování kontinuity po staletí se utvářejícího kulturního vývoje. V oblasti lidového stavitelství se to projevilo zejména záměrným odklonem od tradičních hodnot vesnického stavitelství. Logickým důsledkem tohoto sociálního experimentu byl zánik dosud převažujících původních a autentických vesnických staveb a rozpad historického urbanismu. Uplatňování zákona č. 22/1958 v těchto podmínkách bylo tedy obtížné a často nemožné. Situaci komplikoval i nedostatek finančních prostředků na opravy těchto památek a neochota výkonných orgánů. Tím více je třeba v současnosti vyvinout úsilí o zachování posledních zbytků dochovaných urbanistických souborů vesnických sídel pomocí zákonné ochrany a pečlivého a rozhodného územního plánování.

I přes obtížnou situaci s uplatňováním litery zákona č. 22/1958 začala inventarizace lidových staveb na celém území republiky, na jejímž podkladě byly vybrány a nejcenější stavby zapsány do Státního seznamu kulturních památek. Dodnes tyto stavby zařazené mezi kulturní památky tvoří většinou část památkového fondu lidové architektury. Již tehdy však pracovníci památkové péče preferovali dokumentaci a k vlastní fyzické ochraně vybírali jen typické příklady lidové architektury (vyjma sídel s výjimečnými urbanistickými hodnotami). V rámci

pohraničních krajů proběhla v roce 1952 soupisová akce, kdy se v širokém pásmu zdokumentovaly zdejší lidové domy a určily se v nich některé památky k ochraně, i když ve výsledku se ne všude podařilo tyto objekty zachránit.² Od 70. let 20. století se prioritou specializovaných pracovišť lidové architektury při krajských střediscích památkové péče stala příprava návrhů vesnických památkových rezervací a zón. Přes veškerou snahu se však z politických důvodů a také vinou nezájmu kompetentních osob nepodařilo naprostou většinou návrhů prosadit.³

I přes úsilí krajských středisek památkové péče docházelo v průběhu 60. a 70. let k velké devastaci dosud poměrně dosti zachovalého stavebního fondu na venkově. Hlavní příčinou byl především projekt urbanizace venkova spojený s přestavbou sídelní sítě. Záměrem bylo koncentrovat zemědělskou (a také průmyslovou) výrobu, bydlení, služby a kulturu do tzv. střediskových sídel trvalého významu, které měly mít převážně městský charakter. Takto soustředěné obyvatelstvo na venkově mělo postupně převzít znaky a charakteristiky městského způsobu života. Nejviditelnějším projevem tohoto snažení se stala nekonceptní, uniformní architektonická tvorba kopírující zásady městské urbanizace tehdejší doby. Tento negativní trend i přes změnu politického smýšlení trvá v podstatě dodnes a je jednou z hlavních příčin zániku tradiční podoby venkovského stavitelství. Nové stavby totiž mnohdy nerespektují specifické podmínky lokality, regionu, místní kultury a tradice a okázale ignorují své přírodní prostředí, jehož symbióza s lidovým stavitelstvím byla tak typická. Tyto tendence jsou posilovány i spotřebním způsobem života, pěstovaným už za socialismu. S tím souvisí i falešná představa o naplňování pojmu životní úroveň, v němž část společnosti vidí pouze materiální složky a jeho duchovní rozměr si neuvědomuje. Tento rozměr by se měl navenek projevoval jak pokorou před hodnotami lidské práce z minulosti, tak jako pokorou k přírodnímu prostředí.

Významným prvkem, díky němuž se podařilo zachovat množství staveb, které by jinak zanikly, bylo a svým způsobem je i využití velkého množství objektů k rekreačním účelům. I když tento přístup s sebou nese mnoho negativních projevů, včetně likvidace autentických hodnot, jen díky němu se v některých oblastech (zejména příhraničních) zachovaly tradiční struktury celých sídel. Specialista na vesnická sídla a lidovou architekturu z ústředního pracoviště NPÚ Pavel Bureš shrnul poválečný vývoj stavebního fondu do několika kladných a záporných rysů.⁴ Mezi ty záporné patří postupné chátrání a zánik starších staveb po odsunutých obyvatelích pohraničí nebo lidech, kteří se vystěhovali do měst, necitlivé zacházení vedoucí až k úplnému rozpadu či zničení staveb

v gesci bývalých JZD a státních statků, záměrná likvidace starších staveb jejich majiteli pro údajnou nemožnost rekonstrukce, bezohledně a bezcitně modernizované trvale obydlené starší stavby a novostavby staveb nerespektující specifickou venkova. Zatímco první dva přístupy patří (snad nenávratně) minulosti, z posledních třech bodů je zřejmé, že podobný trend nadále významně negativně ovlivňuje podobu našeho venkova. Mezi kladné rysy vývoje posledních asi 70 let lze zařadit snahu trvale obývat starší intaktně dochované stavby, z nichž některé jsou dnes ve velmi špatném technickém stavu, rozumně a citlivě modernizované (adaptované) historické stavby k trvalému bydlení, což je méně častý jev, citlivě upravené historické stavby využívané k rekreaci a ojedinelé novostavby korespondující s prostředím vesnice. Z památkového hlediska je tedy důležité intaktně dochované stavby nejenom dokumentovat a vybrané exempláře chránit, ale také přispět k obnově tam, kde se z různých příčin taková autenticita dochovala a je nyní obvykle ze stejných příčin, pro které byla v historické podobě zachována, ohrožena v důsledku přirozené degradace.

Základem účinné péče o celý památkový fond včetně památek lidové architektury, vesnických památkových sídel a jejich kulturního a historického prostředí je nepochybně kvalitní památkový zákon a z něj odvozená, dobře fungující památková péče. Aktuální právní norma zákona č. 20/1987 reflektuje změny, k nimž na tomto poli došlo od vydání prvního zákona v roce 1958, například ve větším důrazu na ochranu celých sídel zavedením pojmu památková rezervace, památková zóna a ochranné pásmo, což mělo prozatím dopad na vyhlášení 61 nových vesnických památkových rezervací na území republiky v roce 1995 a na ustanovení 211 vesnických památkových zón ve dvou vlnách v letech 1995 a 2004. V této souvislosti je třeba zmínit i existenci Programu péče o vesnické památkové rezervace a zóny a krajinné památkové zóny existujícího od roku 1997, do kterého Ministerstvo kultury vkládá ročně desítky milionů korun, a dává tak pracovníkům památkové péče do ruky nástroj k aktivnímu ovlivňování stavebnětechnického stavu památkového fondu v chráněných lokalitách.

Chráněné lidové stavby v Pardubickém kraji

Pardubický kraj je umělá administrativní jednotka vytvořená v roce 2000, která nerespektuje historické zemské a regionální hranice. Skládá se tak z několika regionů s odlišnou geografii, kulturou a historií a v minulosti i s odlišnou národností a jazykem. Právě tato pestrost předurčila i poměrně široký a z hlediska stavební typologie bohatý fond lidového stavitelství, přesněji řečeno typů lidového domu. Památkový fond lidových

staveb v Pardubickém kraji je složen zejména ze solitérních objektů, které nějakým způsobem unikly zničení nebo násilné přestavbě. V současnosti je dle památkového zákona č. 20/1987 Sb. z tohoto fondu státem chráněno a jako kulturní památka evidováno celkem 192 staveb v kategorii venkovský dům či usedlost. V okrese Pardubice je to sedm venkovských domů a šest usedlostí, v okrese Chrudim 36 domů a 17 usedlostí, v okrese Svitavy (SY) pět domů a 61 usedlostí a v okrese Ústí nad Orlicí (ÚO) 32 domů a 28 usedlostí. Kromě toho je samostatně chráněno i 17 sýpek a tři stodoly. Památkový fond lidového stavitelství zahrnuje i další venkovské stavby technického, zemědělského či náboženského charakteru. V Pardubickém kraji se dále nacházejí tři vesnické památkové zóny, a to obec Svobodné Hamry (vyhlášena v roce 1995), část vesnice Telecí v okrese Svitavy (vyhlášena v roce 2004) a obec Vysoká v okrese Ústí nad Orlicí (vyhlášena v roce 2004), a dále také jedna památková rezervace lidové architektury zvaná Betlém v části města Hlinsko v okrese Chrudim (vyhlášena v roce 1995). Kromě toho se v blízkosti města Hlinsko nachází i jediná regionální muzejní expozice lidové architektury – Soubor lidových staveb Vysočina, jehož první část, prezentující lidovou kulturu severní části Českomoravské vysočiny a Železných hor, byla otevřena v roce 1972. Základem expozice, která je od roku 1981 ve správě Národního památkového ústavu, se staly objekty in situ, které byly postupně doplňovány o další transferované stavby a o některé opravené objekty v okolních osadách. Počet vesnických památkových rezervací (VPR) a zón (VPZ) v Pardubickém kraji je však jeden z nejnižších v rámci celé republiky. V případě VPR je zde jediná rezervace stejně jako v Olomouckém kraji a pouze tři vesnické zóny se pak nacházejí již jenom v kraji Zlínském.

Z toho výčtu je zřejmé, že rozložení památkového fondu lidových staveb je v Pardubickém kraji nerovnoměrné.⁵ Nejméně autentických historických venkovských domů se dochovalo v okrese Pardubice díky poměrně intenzivní stavební produkci, trvající nepřetržitě v podstatě od poloviny 19. století až dodnes, při které byly až na výjimky převrstveny všechny starší regionální dřevěné stavby této nížinné oblasti, které zde byly až do poloviny 19. století naprosto dominantním stavebním typem, jak dodnes ukazují mapy stabilního katastru z roku 1839. Nutno dodat, že vrchol zmíněných přestaveb v této oblasti nastal až na přelomu 19. a 20. století, kdy byla stavební produkce již bez výraznějších regionálních znaků, a z toho důvodu je zde počet chráněných objektů tak nízký. V dalších okresech kraje lze jasně rozlišit a z hlediska stavební typologie od sebe oddělit oblasti nížinné, ve kterých v rámci památkového fondu převládá zděná architektura 19. století, od oblastí horských

a podhorských s převahou alespoň zčásti dřevěných domů. Tato disproporce původně poměrně jednotného stavebního fondu s převahou dřevěných staveb byla akcelerována hospodářskou a zemědělskou konjunkturou v druhé polovině 19. století, během které byla většina starších staveb v prosperujících oblastech nahrazena zděnými novostavbami. Specifickou oblastí z hlediska vývoje lidové architektury v rámci Pardubického kraje je bývalá oblast německého *jazykového ostrova* bývalého Hřebečska (Schönhengstgau) s odlišným historickým a kulturním vývojem od zbytku území kraje. Tato oblast se rozkládala do roku 1945 na poměrně velké ploše cca 1230 km² v jihovýchodní části Pardubického kraje na území dnešních obcí s rozšířenou působností Svitavy, Moravská Třebová, Lanškroun a částečně také Polička, Litomyšl a Ústí nad Orlicí. Německý kulturní prostor také plně vyplňoval i území dnešního Králicka.

Z hlediska geografie lze pak Pardubický kraj rozdělit do několika základních oblastí, a sice oblast Polabí, Středočeské pahorkatiny v nejzápadnější části okresu Chrudim, Českomoravské vrchoviny, Českomoravského mezihoří vyplňujícího největší část kraje, předhůří Orlických hor a Hrubého Jeseníku a malého výběžku Orlických hor. Tyto geografické odlišnosti společně s kulturními a hospodářskými vlivy utvořily na území kraje několik základních typů venkovského domu, klasifikovaného především z hlediska půdorysu, použitého materiálu a konstrukce. Užití hmoty z nejbližšího okolí je totiž jedním z hlavních znaků původní lidové architektury a zároveň jednou z hlavních složek jejího původu, spočívajícího v dokonalé jednotě domu a přírodního prostředí. Ve východní nížinné části kraje je zřetelný silný vliv domu středního Polabí, který je směrem na východ dále ovlivněn především domem Českomoravské vrchoviny. V přechodových oblastech na Vysokomýtsku, Litomyšlsku a částečně Chrudimsku se oba typy prolínají a vytvářejí specifické regionální varianty s charakteristickými znaky. V těchto přechodových oblastech se do dnešních dnů také dochovaly nejstarší identifikované venkovské domy na území Pardubického kraje. Za všechny uvedme skupinu vesnických domů, identifikovaných během státního grantového projektu realizovaného Společností pro obnovu vesnice a malého města (SOVAMM),⁶ jejichž větší či menší části pocházejí z průběhu 16. století – Čistá čp. 171 (SY), Cerekvice čp. 11 (ÚO), Vračovice čp. 2 (ÚO), Telecí čp. 16 (SY), nebo z průběhu 17. století – Čistá čp. 97 (SY), Čistá čp. 186 (SY), Vidlatá Seč čp. 34 (SY), Trstěnice čp. 61 (SY), Benátky čp. 28 (SY), Vraclav čp. 49 (ÚO). Nutno dodat, že ne všechny tyto domy jsou evidovanými kulturními památkami a že technický stav některých z nich je alarmující, což nevrhá dobré světlo jak na jejich majitele, tak

na památkovou péči obecně. Naopak dům čp. 171 v Čisté a venkovská usedlost čp. 16 v Telecí byly v roce 2014 prohlášeny nařízením vlády národními kulturními památkami.

V okolí Svitav, Poličky a Moravské Třebové je znatelný vliv bývalého německého etnika, neboť zde převažuje dům s chlévní, případně s komorově-chlévní dispozicí, který zde postupně dozrál do zajímavé regionální formy uzavřených dvorů. V oblasti Poličska byl dům Českomoravské vrchoviny přetvořen do podoby tzv. *poličského dvorce*, tedy přízemní roubené usedlosti s uzavřeným čtyřbokým dvorem, který na severu zasahuje až k Ústí nad Orlicí. Právě na Poličsku lze na základě domového typu a charakteru jeho ztvárnění dosud jasně rozeznat bývalou etnickou a kulturní hranici mezi Čechy a Němci. Dále na východ se v prostoru Českomoravského mezihoří vyvíjí uzavřený typ trebovsko-svitavského domu, který zde podobně jako na Poličsku v průběhu 19. století *dozrál* do podoby zděných patrových domů často již s hřebenovou orientací. V severovýchodní části kraje lze také od sebe odlišit německý dům z vyšších partií Žamberka a Králicka s chlévní či smíšenou dispozicí budovaný Němci od domu s komorovou dispozicí v českých nížinných oblastech.

Závěr

Systematické budování dokumentační základny a hlubší poznání památkových hodnot vesnických sídel i jednotlivých staveb by tedy nadále mělo být základním a hlavním předpokladem pro kvalitní a kvalifikovanou památkovou péči i v oblasti lidového stavitelství. Pracoviště Národního památkového ústavu jsou nadále nositeli řady projektů a úkolů v rámci státem financované vědeckovýzkumné činnosti, které mají pro studium i památkovou ochranu lidové architektury a vesnických sídel nezastupitelný význam. V současnosti je NPÚ ÚOP Pardubice řešitelem úkolu zabývajícího se inventarizací vesnických staveb v oblasti Králicka, kde doposud není do ústředního seznamu kulturních památek zapsaná jediná lidová stavba. Rovněž nízký počet vesnických památkových zón a rezervací v Pardubickém kraji vybízí k prověření, zda se na území Pardubického kraje v rámci 569 obcí opravdu nenachází již žádný další hodnotný soubor lidových staveb, který by bylo potřeba chránit zákonem jako celek. Územní památková ochrana celých vesnických sídel nebo jejich ucelených částí v současnosti představuje nejperspektivnější a nejkomplexnější formu památkové péče o lidovou architekturu, jelikož lidové stavební dědictví má zřídka kdy podobu izolovaných staveb a je lépe chráněno údržbou a ochranou reprezentativních celků v každé příslušné oblasti.

Připomeňme však, že při prosazování zájmů památkové v péče v terénu se stále potýkáme s jistým nepochopením ze strany některých vlastníků hodnotných objektů, a to včetně těch, které jsou již státem chráněny jako kulturní památka. Setkáváme se hlavně s představou některých majitelů kulturních památek, že mohou se svou nemovitostí nakládat libovolně a bezohledně ji adaptovat a rekonstruovat, čímž obvykle dojde k definitivnímu zániku autentických hodnot. Vzhledem k naprosto nedostatečnému využívání finančních sankcí a dalších nástrojů ze strany výkonné složky památkové péče se takové bezohledné ničení kulturních památek pardonuje a je příkladem k dalšímu následování. Tito majitelé se často domnívají, že památkovým zákonem vymezené prosazování veřejného zájmu při ochraně historických staveb a charakteru prostředí je nemístné zasahování do soukromých vlastnických práv, což principiálně souvisí i s celkovou nedůvěrou ve státní instituce. Jiná situace nastane tehdy, když majitel kulturní památky o stavbu již nemá zájem, ale odmítá ji prodat, neboť pozemek má mnohdy větší cenu než historická stavba. Ochrana památek tak někdy nabývá deformované podoby konfliktů mezi vlastníky a pracovníky památkové péče, jejíž odborná složka velice často v terénu nahrazuje agendu složky výkonné. Zákonem vymezené prosazování veřejného zájmu v ochraně památek je přitom v dnešní společnosti naprosto nezbytné a je také součástí zákonných norem ve většině demokratických a kulturních států světa již od 19. století. Tyto nedostatky by snad měly být lépe ošetřeny v novém památkovém zákoně, který se zatím bezvýsledně připravuje již od počátku 90. let. Především je nutné uvést do souladu práva a povinnosti státu na straně jedné a práva a povinnosti vlastníků na straně druhé, tzn. vyvážit veřejný zájem na zachování památek určitými garancemi pro vlastníky a dalšími subjekty v procesu památkové ochrany.

Celkové uvolnění právního povědomí ve společnosti a představa o bezmezném svobodě vede k tomu, že mnoho majitelů hodnotných staveb nechápe smysl jejich ochrany a často se rezolutně brání návrhům k prohlášení za kulturní památku, i když by je to opravňovalo k přístupu ke státním dotačním titulům. Ani zákonné oprávnění ke vstupu do objektu kulturní památky dnes nezaručí pracovníkovi památkové péče možnost nahlédnout do interiéru stavby či stavbu řádně zdokumentovat. V případě objektů, které nejsou dosud státem chráněné, je situace ještě horší, což velmi znesnadňuje kvalitní plošné poznání dochovaného fondu lidových staveb a některé hodnotné domy předurčuje k jejich postupnému zničení v rámci nevhodných přestaveb. Přímá finanční podpora státu společně s fiskálními úlevami a dalšími stimulačními výhodami, jako je například bezplatný informační,

poradní a konzultační servis, jsou pro vlastníky památek nezbytné, neboť zkušenost zřetelně ukazuje, že lepší výsledky v ochraně památek se dosáhnou jedině tam, kde jsou snahy památkářů přijímány vlastníky i samosprávou s pochopením a porozuměním. Klíčem k úspěchu je tak vzájemná spolupráce všech zúčastněných subjektů, tedy majitelů, odborné a výkonné složky památkové péče, včetně obecních samospráv a širší veřejnosti. Tomu by mělo kromě nového památkového zákona napomoci i mnohem širší využívání spolupráce se sdělovacími prostředky, což by umožnilo lépe informovat a poskytovat nezkrácený názor na ochranu, péči a obnovu lidových staveb i na ovlivňování nové kvalitní výstavby na venkově. Hlavní nadějí pro ochranu historických staveb je totiž obnova zájmu lidí o prostředí, v němž žijí. Cílem by měl být stav, kdy se památkáři stávají i obyvatelé sídel a vlastníci jednotlivých nemovitostí.

Na závěr bych rád připojil část textu z Charty ICOMOS o lidovém stavebním dědictví, ve kterém jsou ve stručnosti shrnuty praktické směrnice při obnově památek lidového stavitelství:

„Výzkum a dokumentace: všechny fyzické zásahy do lidové stavby musí být prováděny obezřetně a musí jim předcházet komplexní analýza formy a struktury. Dokument, v němž jsou výsledky této analýzy obsaženy, má být uložen v archivech přístupných veřejnosti.

Místo, krajina a skupiny staveb: Zásahy do lidových staveb by měly být vedeny s respektem k integritě místa, ke vztahu s fyzickou a kulturní krajinou a k uspořádání stavby ve vztahu k ostatním objektům, jakož i snahou o zachování těchto podmínek.

1. Betlém čp. 159. Ukázka typické zástavby v rezervaci lidové architektury Betlém v Hlinsku. Dům z roku 1765 po obnově. Kulturní památka od roku 1990. Foto J. Švec, 2010. Betlém No. 159. Example of a typical building in the vernacular architecture reservation Betlém in Hlinsko. A house from 1765 after repair. A cultural monument since 1990. Betlém Hs.-Nr. 159, Beispiel der typischen Bebauung im Denkmalreservat ländlicher Architektur Betlém in der Stadt Hlinsko, Kulturdenkmal seit 1990.

Tradiční konstrukční systémy: Uchování a znalost tradičních konstrukčních systémů ve spojení s lidovým stavebním dědictvím jsou neopominutelné při úpravě a restaurování těchto struktur.

Nahrazení materiálů a architektonických prvků: Transformace, které legitimně uspokojí moderní potřeby, by měly být uskutečňovány pomocí materiálů, které zajistí soudržnost výrazu, vzhledu, struktury a formy stavebního souboru a vazbu rozličných materiálů mezi sebou.

Adaptace: Adaptace a nové užití lidových staveb by mělo být prováděno s respektem k integritě stavby, jejímu charakteru a formě při slučitelnosti s přijatelným životním standardem. Dlouhodobé zachování způsobu konstrukcí lidových staveb může být společenstvím zajištěno vytvořením etického kodexu, který může sloužit uvažovaným zásahům.

Proměny a restaurování v čase: Změny, které během času na stavbách vznikají, musejí být hodnoceny a chápány jako důležité prvky lidové stavby. Přizpůsobení všech prvků stavby vzezření v jedné době nebude obecně cílem zásahů do struktury lidových staveb.“

Poznámky

- 1** HORÁK, Jiří. Národopis československý. Přehledný nástin. In: Československá vlastivěda. Díl II, Člověk. Praha: Sfinx – Bohumil Janda, 1933, s. 415–422.
- 2** MENCL, Václav. Ochrana památek lidové architektury a její současné úkoly. Zprávy památkové péče. 1960, roč. 20, č. 1. s. 89–91.
- 3** BUREŠ, Pavel. Lidová architektura a vesnická sídla. Padesát let právní ochrany památek. Zprávy památkové péče. 2008, roč. 68, č. 5, s. 423–427.
- 4** BUREŠ, Pavel. Péče o památky lidového stavitelství a vesnice – historie a současnost (stručný nástin). Zprávy památkové péče. 1998, roč. 60, č. 3, s. 83–94.
- 5** Rozložení sídel je přitom v Pardubickém kraji vzhledem k rozloze okresů poměrně rovnoměrné. Počet obcí v okrese Pardubice je 152, v okrese Chrudim 121, v okrese Svitavy 177 a v okrese Ústí nad Orlicí 119.
- 6** SYROVÁ, Zuzana, SYROVÝ, Jiří, ŠKABRADA, Jiří, EBEL, Martin a KYNCL, Josef. Litomyšlsko – Vysokomýtsko – soupis stávajících architektonických a urbanistických hodnot, veškeré dokumentace a pramenů, prezentace formou GIS. Projekt SOVAMM/ MK ČR PK99Po4OPP35, 1999–2002. Archiv Společnosti přátel vesnice a malého města.
- 7** Český národní komitét ICOMOS. Mezinárodní dokumenty ICOMOS o ochraně kulturního dědictví [cit. 18. 7. 2016]. Dostupné z: <https://www.npu.cz/portal/npu-a-pamatkova-pece/pamatky-a-pamatkova-pece/pravni-predpisy-a-mezinarodni-dokumenty/cesky-preklad-icomos.rtf>

2. Borová čp. 195. Menší uzavřená čtyřboká usadlost z první poloviny 19. století typická pro Českomoravskou vrchovinu v okolí města Poličky. Kulturní památka od roku 1963. Foto J. Švec, 2014. Borová No. 195. Smaller enclosed four-sided farmstead from the first half of the 19th century typical of the Bohemian-Moravian Highlands near the town of Polička. A cultural monument since 1963. Borová Hs.-Nr. 195, kleiner Vierkanthof aus der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts, typisch für die Region der Böhmischo-mährischen Höhe im Umkreis der Stadt Polička, Kulturdenkmal seit 1963.

Heritage protection of vernacular buildings – Situation in Pardubice Region

Jiří Švec, National Heritage Institute, Pardubice Regional Office

Keywords: Pardubice Region, vernacular buildings, heritage protection, historical value, protection of vernacular buildings

Vernacular building culture can be characterized mainly by its relationship to agriculture, to which it is bound not only by the function but also by the artistic form, material and technology used. These bonds are as strong as the bonds to the environment. The natural conditions of the individual regions were of primary and decisive importance for the way of securing the agricultural production. The direct and continuous relationship between vernacular culture and the environment is the evident reason why it spontaneously yet consistently maintains natural inner links among the individual structural components, indispensable for the harmony of buildings and residential units. They include above all the relationships between the form and the function, the form and the material, the material and the construction, and the material and the technology used. Vernac-

ular architecture thus contains a specific value that is neglected in the country nowadays: internal truthfulness of the whole work, for instance in the form of a logical connection between the ground plan, space and mass solution of the architectural shape of the construction and its purpose and function including the application of deep-rooted traditions of the given region. The monuments of vernacular architecture authentically preserve the basic roots of building culture and fundamentally differ from today's unsystematic and uniform architectural design in the country, which only copies the principles of urbanization. This negative trend lasting for more than five decades is one of the main causes of the extinction of the traditional form of rural architecture. New buildings intentionally disrespect the specific conditions of the locality, region, local culture and traditions

and ostentatiously ignore their natural environment, whose symbiosis with vernacular architecture used to be so typical.

The vernacular building heritage fund of the Pardubice Region contains above all solitary objects which have avoided destruction or forced rebuilding in the past. This fund currently includes 192 buildings in the category of rural houses or farmsteads that are protected by the state and registered as cultural heritage pursuant to the Heritage Act No. 20/1987 Coll. They include 7 rural houses and 6 farmsteads in the Pardubice District, 36 houses and 17 farmsteads in the Chrudim District, 5 houses and 61 farmsteads in the Svitavy District and 32 houses and 28 farmsteads in the Ústí nad Orlicí District. Apart from them, 17 granaries and 3 barns are protected individually. The vernacular architecture heritage fund also includes other rural buildings of technical, agricultural or religious character. Moreover, the Pardubice Region contains three rural heritage zones – the town of Svobodné Hamry (declared in 1995), a part of the village of Telecí in the Chrudim District (declared in 2004) and the town of Vysoká in the Ústí nad Orlicí District (declared in 2004), and one vernacular architecture conservation area called Betlém, a part of the town of Hlinsko in the Chrudim District (declared in 1995). The only regional museum exposition of vernacular architecture, the Collection of Vernacular Buildings of Vysočina, is located near the town of Hlinsko; its first part presenting the vernacular

culture of the northern part of the Bohemian-Moravian Highlands (Českomoravská vysočina) and of the Iron Mountains (Železné hory) was opened in 1972.

Systematic creation of the documentation base and deeper understanding of the historical value of rural settlements and individual buildings should remain the basic and main prerequisite for quality and qualified heritage protection also in the field of vernacular architecture. The Pardubice Regional Office of the National Heritage Institute is currently the investigator of a task consisting in inventorying of vernacular buildings in the Králíky sub-region, where no vernacular building has been registered in the central cultural monument list yet. The low number of rural conservation zones and areas within the Pardubice Region also opens space for the Institute to check whether there are other valuable collections of vernacular buildings in some of the 569 municipalities of the Pardubice Region that deserve protection as a whole by the law. I am confident that the list of protected localities is not yet complete in terms of both architectural and urbanistic historical typology. Territorial heritage protection of whole rural settlements or of their integral parts is the most promising and complex form of heritage care for vernacular architecture at present, because the vernacular building heritage rarely has the form of isolated buildings and is better preserved by the maintenance and protection of representative wholes within each particular region.

Denkmalschutz der Bauwerke im ländlichen Raum – Situation im Landkreis Pardubice

Jiří Švec, Nationalinstitut für Denkmalpflege, Zweigstelle in Pardubitz (Pardubice)

Schlüsselwörter: Landkreis Pardubice, Bauten im ländlichen Raum, Denkmalpflege, Denkmalwert, Schutz der Bauten im ländlichen Raum

Ländliche Baukultur wird vor allem durch ihre Beziehung zur Agrikultur geprägt, mit der sie genauso stark wie mit ihrer natürlichen Umgebung nicht nur durch ihre Funktion, sondern auch durch ihre Kunstformen, das benutzte Material und die Technologie verbunden ist. Die gegebenen natürlichen Bedingungen einzelner Gebiete waren nämlich für die Art und Weise der Sicherung von landwirtschaftlicher Produktion erstrangig und entscheidend. Diese direkte und kontinuierliche Beziehung der bäuerlichen Architektur zu ihrer Umgebung ist eine offensichtliche Ursache dafür, dass im ländlichen Raum spontan, aber dennoch konsequent die natürlichen inneren Bindungen zwischen den einzelnen strukturellen Bestandteilen eingehalten

werden, was einen unverzichtbaren Anteil an der Harmonie der Bauten und Siedlungskomplexe ausmacht. Es handelt sich vornehmlich um die Beziehung zwischen Form und Funktion, Form und Material, Material und Konstruktion, Material und angewandter Technologie. So kann man in der ländlichen Architektur einem heute schon auf dem Lande nicht mehr gewahrten spezifischen Wert begegnen, und zwar der inneren Wahrhaftigkeit des ganzen Werkes. Das zeigt sich zum Beispiel in der Anbindung der logischen Gestaltung von Grundriss, Raum und architektonischer Bauform an deren Zweckfunktionen, einschließlich der Geltendmachung der eingebürgerten regionalen Traditionen. Die Denkmäler der ländlichen Architektur bewahren auf

diese Weise die authentischen Grundwurzeln der Baukultur und unterscheiden sich wesentlich vom zeitgenössischen nicht konzeptionellen und uniformen architektonischen Schaffen auf dem Lande, welches die Prinzipien der städtischen Urbanisierung nachahmt. Diese negative, mehr als ein halbes Jahrhundert dauernde Tendenz stellt eine der Hauptursachen vom Untergang der traditionellen Form der ländlichen Baukunst dar. Neue Bauten missachten nämlich absichtlich die spezifischen Bedingungen der Lokalität, der Region, der örtlichen Kultur, sowie deren Tradition und ignorieren ostentativ ihre natürliche Umwelt, deren Symbiose mit der ländlichen Baukunst so typisch war.

Die erhaltenen ländlichen Bauten im Landkreis Pardubice (Pardubitz) stellen überwiegend solitäre Objekte dar, welche irgendwie einer Zerstörung oder einem gewaltsamen Umbau entkommen sind. Zurzeit werden laut Denkmalschutzgesetz Nr. 20/1987 GBl. in der Kategorie Dorfhaus oder Bauernhof insgesamt 192 Bauten vom Staat geschützt und als Kulturdenkmal registriert. Im Bezirk Pardubice sind das 7 Dorfhäuser und 6 Bauernhöfe, im Bezirk Chrudim 36 Häuser und 17 Bauernhöfe, im Bezirk Svitavy (Zwittau) 5 Häuser und 61 Bauernhöfe und im Bezirk Ústí nad Orlicí (Wildenschwert) 32 Häuser und 28 Bauernhöfe. Außerdem werden auch 17 Speicher und 3 Scheunen geschützt. Der Denkmalschutzfonds des ländlichen Bauwesens umfasst auch andere ländliche Bauten sowohl technischer, als auch landwirtschaftlicher oder religiöser Art. Im Landkreis Pardubice befinden sich weiter auch 3 dörfliche Denkmalzonen. Diese sind: Das Dorf Svobodné Hamry (zum Denkmal erklärt im Jahre 1995), ein Teil des Dorfes Telecí im Bezirk Chrudim (zum Denkmal erklärt im Jahre 2004) und das Dorf Vysoká im Bezirk Ústí nad Orlicí (zum Denkmal erklärt im Jahre 2004), dazu kommt noch das sog. Betlém, also ein Denkmalreservat ländlicher Architektur in einem Teil der Stadt Hlinsko im Bezirk Chrudim (zum Denkmal erklärt im Jahre 1995).

Außerdem befindet sich in der Nähe der Stadt Hlinsko ebenfalls eine regionale museale Exposition ländlicher Architektur – das Freilichtmuseum Vysočina (Soubor lidových staveb Vysočina), dessen erster Abschnitt, in dem die ländliche Kultur des nördlichen Teiles der Böhmischo-mährischen Höhe und des Eisengebirges präsentiert wird, im Jahre 1972 eröffnet wurde.

Dass die Dokumentationsbasis systematisch ausgebaut und die Denkmalwerte von dörflichen SiedlungensowievoneinzelnenBautennoch ausführlicher erschlossen werden, sollte also auch weiterhin die Grund- und Hauptvoraussetzung für den hochwertigen und qualifizierten Denkmalschutz, sogar im Bereich der ländlichen Baukunst, bilden. Zurzeit befasst sich die Zweigstelle des Nationalinstituts für Denkmalpflege in Pardubice mit der Bestandsaufnahme der ländlichen Bauten in der Region Králicko, von wo aus bisher kein einziger ländlicher Bau ins Zentralverzeichnis der Kulturdenkmäler eingetragen wurde. Auch die niedrige Zahl der dörflichen Denkmalzonen und Reservate im Landkreis Pardubice fordert dazu auf zu überprüfen, ob sich auf dem Gebiet des Landkreises Pardubice und in seinen 569 Gemeinden tatsächlich kein weiteres wertvolles Ensemble ländlicher Bauten befindet, das gesetzlich als eine Gesamtheit geschützt werden sollte. Ich bin überzeugt, dass die Gruppe von geschützten Lokalitäten hinsichtlich der architektonischen und urbanistischen historischen Typologie noch unvollständig ist. Der Gebietsdenkmalschutz von ganzen dörflichen Siedlungen oder ihren in sich geschlossenen Teilen stellt nämlich heutzutage die am meisten zukunftssträchtige und komplexeste Form der Denkmalpflege in Bezug auf ländliche Architektur dar, weil man dem übriggebliebenen ländlichen Bauwesen nur selten in Form von isolierten Bauten begegnet, sondern dieses eher in repräsentativen Ensembles vorkommt, welche im jeweiligen Gebiet zu pflegen und zu schützen sind.